

VII. TÉMA: AZ ÉSZLELÉS MÉLYSTRUKTÚRÁJA

18. lecke

A figyelem

A figyelem jelensége meghatározó fontosságú az észlelés tekintetében. Ugyanakkor kérdés, hogy a figyelem milyen szerepet játszik az észlelésben, milyen viszonyban áll az észleleti eseményekkel és a tudatossággal. Éppen ezért érdemes röviden kitérni a különböző megközelítésekre, amelyek igyekeznek a figyelem észlelésben betöltött helyét meghatározni.

Ajánlott irodalmak:

Czigler István: *A figyelem pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

Czigler István: *Figyelem és percepció*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003.

Edmund Husserl: *La phénoménologie de l'attention*, Paris: Vrin, 2009.

Natalie Depraz: *Attention et vigilance*. Paris, PUF, 2014.

A figyelem kétféle filozófiai megközelítése

Hagyományosan a figyelem **a tudatossággal szoros összefüggésben** jelent meg a filozófiai értelmezésekben. Ezt a megközelítést láthatjuk Descartes-nál és Locke-nál. **A figyelem az a „szűrő”, amelyen keresztül az észlelt jelenségek tudatosulnak.** Azok a szerzők, akik hajlamosak azonosítani egymással a tudatosságot és a figyelmet, általában kevésbé ismerik el a tudattalan percepciók létét. Szerintük az észlelés nem más, mint a benyomások tudatosulása. Ha egy benyomás nem tudatosul, akkor azt nem észleljük (nem vesszük észre). Ezt az értelmezést már a kora újkorban kétségbe vonták azok a szerzők, akik mellett érveltek, hogy igenis vannak tudattalan (nem tudatosult) észleleteink. Tehát attól még, hogy egy benyomás elkerüli a figyelmünket, még lehet észlelt benyomás, amennyiben hat ránk, valamint utólagosan is képesek vagyunk tudatosítani bizonyos korábban észre nem vett benyomásokat. Ez utóbbi megközelítés tehát elválasztja egymástól

az észlelést és a tudatosságot. Mi a helyzet ekkor az észlelés és a figyelem viszonyával?

Condillac a saját észleléseelméletében egy olyan figyelem-értelmezést dolgoz ki, amely független a tudatosságtól. (A Condillac észlelés-elméletét tárgyaló fejezetben utalás szintjén már foglalkoztunk ezzel.) Condillac szerint **a figyelem megelőzi a tudatosságot**. A figyelem lényegében nem más, mint az az **érzékenység**, amely minden észlelés alapját képezi.

1§ Az első szagnál szobrunk érzékelőképessége teljes egészében azé a benyomásé, amelyk szervére hat. Ezt nevezzük figyelemnek. Condillac: *Értekezés az érzetekről*, 22. o.

Az észlelési folyamat leírásának kiinduló pontján a figyelem különbözteti meg a „szobrot” egy élettelen kőtől. A figyelemnek köszönhetően fogja a szobor (amely egyedül a szaglás képességével rendelkezik) azonosnak érezni magát az érzett illattal. Ekkor azonban még nincs a szobornak öntudata, hiszen nem tudja megkülönböztetni magát az érzett illattól: az illatot és önmagát azonosnak tartja. Az öntudat csak később alakul ki, amikor már össze tud hasonlítani egymással különböző, a múltban érzett illatokat, és önmagát meg tudja tőlük különböztetni. Tehát a figyelem megelőzi a tudatosságot Condillac szerint, és **az észlelőképesség alapját képezi**.

Két hagyományos megközelítés létezik tehát: az egyik a tudatosságot és a figyelmet azonosnak tekinti egymással, a másik pedig megkülönbözteti egymástól. A második értelmezés szerint a figyelem az elsődleges, és a tudatosság csak egy sajátos járuléka a figyelemnek.

A figyelem általános jellemzői

A figyelem szorosan összefügg tehát az észleléssel, és sajátos kapcsolatban áll a tudatossággal. A figyelem alapvetően egyfajta érzékenységet jelent a benyomásokra. Ebben az esetben nem tulajdonítunk neki fókuszáltságot. Ettől a fajta figyelemtől meg kell különböztetnünk az ún. **koncentrált**

figyelmet, amelynek iránya és fókuszpontja van. Ez a figyelem a belső észlelési képességünk hozzátartozója. Lényeges tulajdonsága, hogy **szabadon irányítható az akaratunk által**. Természetesen vannak külső események, amelyek magukra vonják vagy elterelik a figyelmünket, de a figyelem mégis akaratlagosan irányítható. Mindenki számára ismerős a figyelem koncentrációja, amikor „minden idegszálunkkal” egyetlen dologra figyelünk. Ez erőfeszítést igényel, és nem tartható fenn hosszú ideig. A figyelem ily módon összefügg a **reflexióval** is, amelyről a belső észlelés kapcsán már beszéltünk. A reflexió lényegében a figyelem irányítását jelenti olyan belső mentális jelenségekre, amelyek nem külső fizikai eseményeket jelenítenek meg az elmében. A belső észlelés „terében” a figyelem szabadon képes pásztázni a belső észleleteket: a test állapotait, a testi állapotok nyomán keletkező érzéseket, a lelki állapotokat és azokkal összefüggő érzéseket stb.

A figyelem kognitív pszichológiai megközelítése

A kortárs pszichológiai kutatások is nagy figyelmet szentelnek a figyelem képességének. Ezt kísérletes módon kutatják (ld. Czigler István könyveit 2003, 2005). A figyelem pszichológiai megközelítésében az egyik legfontosabb megkülönböztetés az ún. **téri figyelem** és a **tárgyfigyelem** között húzódik.

A téri figyelem egy alapvető figyelmi nyitottságot jelent: mindarra figyelünk, amit vizuálisan észlelünk anélkül, hogy egyes tárgyakat kitüntetnénk figyelmünkkel. Így figyelünk egy tájat, amikor az egész hatni ránk, vagy így figyelhetünk egy festményt, amikor engedjük, hogy bekerüljünk a festmény világába, anélkül, hogy a részleteit elemeznénk. De a téri figyelem elnevezés kissé megtévesztő, hiszen ugyanilyen figyelem jellemez minket, amikor egy szimfóniát hallgatunk, hagyjuk magunkat sodorni a zene által, és belekerülünk a zene világába.

A tárgyfigyelem a nyitott téri figyelemhez képest egy **analitikus figyelem**: egyetlen tárgyra összpontosítunk. Nem a tájat észleljük, hanem azt figyeljük, hogy a táj fölött milyen formákat rajzol ki a seregélycsapat röpte. Nem a festmény világát figyeljük, hanem a festő ecset- és színkezelését. Nem a szimfóniát hallgatjuk, hanem hogy miben hoz újat a karmester interpretációja, vagy miért hamis fél hanggal az első hegedűs egyik

húrja, stb. Ezt a figyelmet **szelektív figyelemnek** is nevezik, hiszen ahhoz, hogy valami megfigyelt lehessen, más észleleteket ki kell zárunk a figyelmünk teréből.

A figyelem fenomenológiai megközelítése

A fenomenológiai kutatásokban is fontos szempont a figyelem megértése az észlelés folyamatában. Edmund Husserl is foglalkozott vele. A kortárs fenomenológiában Natalie Depraz fejlesztett ki jelentős elméletet a figyelem természetére vonatkozóan. Depraz megkülönbözteti egymástól a figyelmet és a **koncentrációt**. Szerinte a figyelem az elme természetes, nem pedig mesterséges állapota. Szerinte a figyelemhez alapvetően nem szükséges erőfeszítés, szemben a koncentrált figyelemmel, amelyhez kell, és amely fárasztó. A figyelem tehát észlelési szempontból **egy alapvető nyitottságot** jelent, az **elme nyitottságát** arra, hogy befogadja mindazt a benyomást, amely éppen éri, anélkül, hogy szelektálna közöttük. Ezzel tehát egyfajta érzékenységgént értelmezzük a figyelmet, ami közel áll a condillac-i megközelítéshez. Depraz ugyanakkor beszél a **figyelem szétszórtságáról** és **összeszedettségéről** is. Az **összeszedett figyelem** nem azonos a koncentrált figyelemmel. Az összeszedettség azt jelenti, hogy az elme a figyelem nyitottságában él, nem kalandozik el belső tartalmi csábítására, hanem mindig a jelen észleletek aktuális befogadása jellemzi. Ilyen figyelmet élhetünk át zenehallgatás közben, amikor nem tárgyfigyelemmel analizáljuk a zenét, és nem is asszociálunk a hallottak alapján, hanem mindig az éppen aktuálisan hangzó akkordokat fogadjuk be.

Összefoglalás:

A figyelemnek nagyon fontos szerepe van az észlelésben. Bizonyos értelmezések szerint az észlelés alapját képezi egyfajta alapvető érzékenységgént. A figyelem elválaszthatatlan járuléka a tudatosulásnak, összefügg a reflexióval és a belső észlelés jelentős szereplője. Többféle figyelmet különböztethetünk meg egymástól, a téri és a tárgyfigyelmet, különbséget tehetünk az éber és a koncentrált figyelem között.

Kérdések:

- Mi a viszonya a figyelemnek a tudatossághoz?
- Milyen klasszikus értelmezései vannak a figyelemnek?
- Mi a különbség téri figyelem és tárgyfigyelem között?
- Mi a különbség éber figyelem és koncentrált figyelem között?
- Milyen kapcsolatban áll a figyelem az akarattal?